

Asszonyidő

FARKAS ÁRPÁD ÚJ KÖNYVÉRŐL

Létezik a szellemnek, gondolkodásnak egy olyan minősége, melyet csak a beavatottak, megérintettek tudnak igazán megbecsülni. Mert bennük szorongó kötelesség és nyomasztó kényszer ez a minőség. Minden idegszálukkal érzik, hogy halálos a tét, nem lehet soha könnyű kézzel tollhoz nyúlni. A szent igényesség belső törvényei irányítják őket, s a magukkal szemben magasra állított mérce. Még a látszólag kis dolgokban is. Mert az ilyen személyiségek számára nincsenek kis dolgok, hiszen a horizontot a lélek szabja meg. Farkas Árpád eme kiválasztottak közül való. Mióta ezerkilencszázhatvanhárom januárjában a *Korunk* szerkesztőségében a már akkor is „fejbübig-homlok” Balogh Edgár bejelentette neki: „fiatalember, tekintse úgy, hogy föl van fedezve!”, azóta Farkas Árpád az írás tisztességének és minőségének kérlelhetetlen igényességű művelője. Nem a mennyiség megszállottja, hanem a minőségé. Történt még a hatvanas évek végén, hogy riportot írt az öregemberekről. Aztán történt, hogy ezt a riportot Illyés Kinga elszavalta, s közönség és kritika egyként fedezte fel benne az erdélyi magyar irodalom legnagyobb prózakölteményét, az azóta fogalommal lett *Mikor az öregemberek mosakodnak* címűt. A minőség átszabta a műfajt. Miként Nagy László némely kritikája, jegyzete, gyászbeszéde esetében. Ilyen cselekedetre csak az képes, akiben a tehetség a szemlélet, gondolkodás, élményanyag, érzékenység hatalmas tartományait tartja készenlétben, aki intenzíven éli meg világát, s ily módon az adott tárgy közvetlen látványszintjéről létértelmező magasságokba képes emelkedni, a dolgok alkalmat adnak csupán a lelki-szellemi inspiráció megnyilatkozása számára.

Az *Asszonyidőt*, Farkas Árpád publicisztikai írásainak gyűjteményét ez a dúsító, látványt létértelmező látomássá emelő szemlélet és kifejező erő minősíti. Az írásokban szüntelenül pontosan érzékeljük a rendkívül határozott karakterű személyiség távoli témákat egybe-markoló, egyazon világképben elrendező és megítélő erejét.

Van ennek a gyűjteménynek sok kisebb igényű darabja is, de ezek is szervesen beleilleszkednek abba az intenzív szellemi küzdelembe, melyet Farkas Árpád — adott körülményei közepe — az emberlét minőségének óvása, erősítése végett vív. Mert az élet erkölcsi színvonalára olykor éppen a legapróbb dolgokban mutatkozik meg legtisztábban. S éppen a jelenségek mögötti mentalitásbeli, erkölcsi összefüggésekre is figyelő tekintet emeli föl a jelentéktelen eseményeket és tárgyakat is. Farkas Árpád nem téveszti el az arányokat, pontos megfigyeléseiből, jelentéktelennek tetsző történeteiből azonban mindig az igényesség parancsa szól, „nagyobb gondra néző ború” emeli tágabb összefüggésekbe az eseményeket. Hogyan is morzsálódik, devalválódik elemi fokon az emberlét? A technika fölerősíti a lélek nélküli hangot is, „s el-eltorzul az ének”, bár a tömegpszichózis már automatikusan működik, a költő a lélek belső tájainak tisztaságát, a közvetlen, hangerősítő nélküli meztelen beszédet veszi védelmébe ama tanulsággal is, hogy „kilencig számolni magunkban megnyilatkozás előtt azonban így is, úgy is tanácsos”. Romlik a lét a túlbuzgó szervilizmustól, a középszerűség, igénytelenség, figyelmetlenség, eszmétlenség számtalan időzített bombája által. Egy-egy apró eset önmagában szó-

ra sem lenne érdemes, de Farkas Árpád ezekben mindig a tendenciát fájlalja, az önelégültség és a középszer tobzódását veszi számba, a külsőségekben, látszatformákban elnyújtózó megbékélést. Az emberlét eme morális csonkulásai — legyenek bár esetenként jelentéktelenek — azért váltják ki Farkas Árpád ítélkezését, mert a bennük megnyilatkozó morális tendenciák összekapcsolódhatnak nagyobb kényszerekkel, s összeáll belőlük az asszonyidő, a lefokozott emberi létezés, az „óvásra zsugorodott élet”. Morális devalválódás kapcsolódik össze ebben a fogalomban szociológiai megbéklyózottsággal.

Az asszonyidő Farkas Árpád nagy erejű metaforája a defenzív létezés telitalálatos kifejezésére. Maga az *Asszonyidő* című írás pedig nagylélegzetű prózaköltemény. Iszonyú vízióknak is mondhatnám, ha nem volna minden részletében tárgyyszerűen pontos szociológiai helyzetjelentés is. Ismétlések, párhuzamok, ellentétek, erős sodrású gondolatritmus és metaforikus emelkedettség elemeiből épül ez a költemény gazdag variációkkal. Elasszonyosodott létezésről, olyan állapotról ad hírt, melyben a napi élelem beszerzése szinte életcélá változott, de „ditirambus” is ez a nőkhöz, hiszen ebben a rájuk szakadt „új matriarchátus”-ban a „drága agyonemancipált asszonyember”-ek óvják és védelmezik az emberszabású életet, eszményeket őriznek, reményt táplálnak, gyermeket nevelnek. Mert valami nagy átfordulás történt az időben: a nemek helycseréje. Ironikus képzettel, negatív festésben jelenik meg az egykori Gazda, a Férfi, teljesen kifordulván családot-világot vezető szerepéből — nem házastársi, hanem általános életviszonylatban. Az egykori, Arany János-i idill Gazdája most megfélemlített, értelmetlen gyűléseken, véleményének eltitkolására okos manővereket kitaláló, behúzott nyakú vénasszony-ember, akit a mindennapi létküzdelemben szívósan gyakorlatozó feleség vigasztal és gyógyít reménnyel. A spártai és az eгри nők mai utóda. Az érdemi cselekvés, a mindennapi hősiesség, legyen bár morzsányi, Farkas Árpád írásaiban mindenkor biztató, továbbbmozdító példa gyanánt jelenik meg — a didacticizmus árnyalata nélkül persze. Mert nemcsak a szétmorzsáló tényeket emeli példázattá, hanem gyors szeme van a megtartó értékek minden fajtájára. Elszánt értékóvó és értékteremtő magatartás az övé.

Publicisztikai írásainak jellegzetessége a közvetlen személyes jelenlét, egyértelmű megnyilatkozás, s a konkrét helynek, személynek megnevezése. A Székelyföldnek számtalan helyét emeli így nagyobb horizontú történetekbe, hogy szóljon velük és általuk a szülőföld méltóságáról, megbecsüléséről, lelket melegítő vonzásáról, éltető erejéről, vagy más efféle emberi dolgokról. A világban nyitott szemmel járó-kelő ember Farkas Árpád, úti jegyzetei Sütő András írásaira emlékeztetnek annyiban, hogy mindig a hazai gond, az otthonról magával hozott ügy izgatja. Járjon a Székelyföldön vagy bárhol a nagyvilágban. Mindig vállalja a személyes élmény hitelét, egy-egy kis élmény, epizód éppen azáltal mélyül vagy emelkedik magasra, amit a lélek a maga kincseiből-szenvedéseiből hozzáold. Kitágul a kicsi történet a lélek tereivel: a harminchét éves költőnek Kézdivásárhelyen — életében először — nyakába kötik a pionírnnyakkendőt, s fölébred a múlt, a nosztalgia emléke, hiszen gyerekkorában vágyott erre, de akkor kirekesztették az efféle gyermeki örömből kuláklísta-ra vett nagyapja miatt. Farkas Árpád szemléletétől idegen a fájdalom élvezése, a sérelmek panaszlása, azokról csak számot ad, a történetből pedig azt emeli föl, ami előresodróan fontosabb: hogy bármely méltatlan körülményben erős meríthet a lélek a maga közösségével való azonosságtudatból, annak gondjaiban való bensőséges osztozkodásból is. Az emlékezés nem fordította el az írás irányát, sőt egyenes ívet adott neki.

A kitérőkben, megvilágosító elkanyarodásokban nemcsak a gazdag társadalomtörténeti és kultúrtörténeti ismeretanyag tűnik elénk, hanem mindenekelőtt a komoly lelki érzékenység, a mások gondjával-bajával azonosulni tudó, de egyetemesen gondolkodó személyiség melege. Bizonyára akadnak, akik anakronisztikusnak érzik Farkas Árpád nemzetiségi-nemzeti közösséget óvó erkölcsi elszántságát, s ugyanígy azt az erős részvétet, segítő elszántságot, melyet az öregekről szólva megmutat. A kettő ugyanis szorosan összetartozik: értékek megbecsülése nélkül nincs valamirevaló közösség. A morálisan érzékeny ember számára pedig nem lehet közömbös, hogy milyen sors jut azoknak, akik „idáig elhozták az időt”, s már kifelé mennek az

életből, méltóságukat csak önmagukban őrizhetik: „Egy társadalom érettségi foka leginkább öregeivel való bánásmódján mérhető.” Az öregek és az egyszerű, szinte zárt közegükben egyfajta morális romlatlanságot őriző emberek példájának megidézése dacolás a megalkuvásokba belefeledkező újabb időkkel. Igen, egy faluhoz, közösséghez tartozás valamikor becsületpróbát is jelentett, olyan belső büszkeséget, nemes értelemben vett virtust, amelyik ugyancsak megfogyatkozott az időben. Finom önironiával tart ítéletet Farkas Árpád önmaga fölött, amikor bevallja, már ő is korrupcióna bízta az egyszerű embert: inkább fizessen tíz lejt, mintsem leszállítsa a kalauz a vonatról. A csikcsicsói ember azonban hajthatatlan maradt igazának tudatában, s „hópehelynyi diadal”-t aratva így szólt: „Csikcsicsói volnék, ...nem lehet velem csak úgy kukoricázni.” Hová illant belőlünk ez a szülőföldből is építkező morális büszkeség?

Farkas Árpád mindig mélyről jövő, mélyben gyökerező, kipróbált szavakat, eszméket vesz írásba. Esszéinek *Cserfa-sors* című ciklusában esztétikai gondolkodását körvonalazza szemléletes példák, kötődések számbavételével. A cserfa a szívósság, a kemény szolgálat jelképe. Lombhullató, de leveleit csak tavasszal veszi el, amikor már újra indul az élet. „Erdeinkben a cserfa áll szolgálatban lombhullástól levélig.” A romániai magyar költő dolgát Farkas Árpád a cserfa-sorsban, a szolgálatban ismeri fel, de ne ráncoljuk idő előtt a homlokunkat, szó sincs nála eszmékkal helyettesített művészetről. Tág lélegzetvételű esztétikai gondolkodás az övé, jóllehet a múltó divatok meg sem karcolják. A költők társadalmi-közösségi tudatát visszavezeti ahhoz az alapvető tényhez, hogy a lelke mélyén minden ember költő. Szakadozhatnak az utak, nőhetnek a távolságok poeta és publikum között a gyors iramú időben, minél inkább technokrata jellegű a lét, annál inkább szükség van a humánium költészet képviselte bensőségességére az embernek. Az irodalom embere ma akaratlanul is állandóan védekezik, magyarázgatja önnön szükséges voltát. Farkas Árpádot is meglegyintené ez az érzés, ha nem látná, hogy a költészetnek, irodalomnak embert és közösséget felszabadító, megőrző ereje van, hogy nélkülözhetetlen a személyiség szabadságharcában a szépség felszabadító, görcsöket oldó bűvölete. S a titkos áramlás lélektől lélekig. A költészet, az irodalom méltósága és szüksége a legbensőségesebb emberi vágyakkal kapcsolatos. Nemzetiségi közösségben kiváltképpen. A *Cserfa-sors* ciklus esszéi, pillanatképei az irodalom embert megtartó küzdelmének élő példáit idézik tanuskodásképpen s erőforrás gyanánt. Tamási Áronban a csüggedésre hajlamos látást ellensúlyozó, „a sárból-sírásból magasba kapó derű mosolyát” igyekszik áthagyományozni későbbi nem kevésbé inséges időkre.

Nem keveri össze az arányokat; ahol az emberi példa talán nagyobb, mint a művészet, ott ez utóbbit állítja mértékül, s ösztönöz magyarázatot ad az erdélyi lélek karakterisztikumáról: „Erőt csikarni a bajból, fölülemelkedésre, oly korban, mikor a csappant mennyiség csak minőségben vallhatja életerejét. Mi más ez, ha nem egyetemes gondolat is?” Az állításhoz illesztett kérdés a nyitottságot mutatja: sohasem kisajátítani olyan értékeket és lehetőségeket, amelyek mások előtt is adottságok lehetnek, hanem mindig fölemelni a provincia szükségét az egyetemes gondolatokhoz. Az erkölcsi, szellemi vagy esztétikai minőség jegyében. Farkas Árpád tudja annak a valóságot művészté emelő realizmusnak a becsületét, értékét, melyet oly sokszor fitymál a túlbuzgól, mindenáron modernkedő, szélsőségekkel feltűnni vágyó igyekezet. A nagyvilág dicsfényéből magát könnyed mozdulattal hazavágó festőművész, Nagy Imre fölemelt példája éppúgy kivallja ezt, mint a Sütő András művészetét bensőségesen elemző, megvilágító *Pusztakamarási körtevirág* című remek esszé. Az embernevelő erő élet és írás egységéből is élénk tűnik itt a megbecsülő ragaszkodás és a bensőséges ismeret társulásában. Farkas Árpád nem abszolutizálja ezt az egységet, személyes példái azonban igazolják ennek a művészi karakternek annyiszor kétségbevont becsületét. Egy-egy kis epizód emelkedik itt föl: egy helyütt arról beszél Farkas Árpád, hogy miként ment annak idején Sütő András báró Kemény Anna kelengyéjéből kapott paplanlepedővel, párnahuzattal a nagyenyedi kollégiumba diáknak. S erről eszébe jut az írás és valóság szembesülése: közös amerikai felolvasótűjük során Sütő András a közönség soraiban fölismerte báró Kemény Annát, s az *Anyám könnyű álmoi ígéréből* „épp e gyönyörű vollomását lapozta fel”. Szép fikció is lehetett volna Sütő könyvében

ez az epizód, de nekem így jobban tetszik, mert nem a kitalált, hanem a megtalált igazságok irányába mozdult az író tolla. Farkas Árpád esszéje egy sor ilyen szembesítést is elvégez, de megmutatja közben azt a kiváló művészi képességet is, amelyik fölemeli a megtalált valóságot egyetemesebb, általánosabb igazsággá.

Nem abszolutizálja ennek a művészi módszernek a jegyeit, mérceállítóként elemzi Lászlóffy Aladár művészetét is, pedig az külső formáiban ugyancsak különbözik az előbbiektől. A tágasabb szemlélet azonban egybefonja az igazi értékeket, s a külső megítéléseknél — letörölve az érthetlenség oly sokszor kényelmességéből táplálkozó olcsó vádját — fontosabbnak mutatja a belső méltóságot. Már Tamási Áron parancsát is azzal toldotta meg Farkas Árpád, hogy csak akkor lehet valahol igazán otthon az ember, ha a nagyvilágban is otthon van valamiképpen. Lászlóffy Aladáról szólva minden nemzeti irodalom számára példaállító tanulságképpen összegzi az erdélyi irodalom kívánt jellegét és értelmét: „európainak lenni itthon is, Európában erdélyinek is, de önmagunk mindenütt”. Irodalom és élet szorosan összekapcsolódik Farkas Árpád — gyakran prózakölteménnyé áttűnő — rövid esszéiben. Az eszményi magatartásmódoknak a fénybe emelése épp azért kap létezőkérdő jelentőséget, hogy velük szemben a szellemi, erkölcsi szétmorzsolódás számtalan esete szakad az értékővő személyiség gondjaiba a népművészet kereskedelmi célzatú felhígulásától a nyelvükből, nemzetiségi tudatukból, s ilyenformán életük tágasabb értelméből is kieső emberek sorsáig. Farkas Árpád gazdag metaforikájú stílusa ezeket a csonkulásokat a létezés sérüléseig ívelteti, de stílusának, világ szemléletének Tamásihoz, Sütő Andráshoz hasonlítható belső derűje is feltűnik, s ez a derű nála is mindig az erő formáiba öltözködve jelentkezik, még öniróniájában is méltóság nyilatkozik meg. Az *Asszonyidő* világgépének éppen az az egyik kitűnő vonása, hogy Farkas Árpád igen tág, s túlnyomórészt zord létezésélmény számbavétele után, illúziótlan szembesülésben is képes a megmaradás esélyét vallani. Az emberi méltóság és a nemzetiségi távlat vonatkozásában egyaránt. Ez a reménysege egyrészt az omlásokkal szembeállított értékővő és értékteremtő emberi küzdelmek példáiból táplálkozik, másrészt — s talán egyre erősebben — már inkább csak az emberi létezés mélyebb értelmét tudó személyiség kiolthatatlan igényéből. Mikként a kötetet záró kiemelkedő prózaköltemény, *A megmaradás esélyei* szinte szuggerálja ezt, segítséggül igyekezőn a magára hagyott értelem mellé:

„Fölemelt főket világosít, el-elhalkuló szíveket őriz a munka s töprengő gond konok kegyelme, nagy hidegek jöttén bévülről fűtött ige, megtartó szó el nem vermeltetik, zaklatott fészken is megül az álom, s nem húz délebbre az ég vándormadaraival, okos dac, túlélő szenvedély otthonosabbá lakja honát, óván tiz körömmel a megmaradás esélyeit. Ugye?” A költői szó így ad belső morális ösztönzést a megmaradásra, emberhez méltó életre, hogy valósággá teremti azt, ami pedig csak az igényeiben nyilvánvaló. De hát mindig is ez volt az igazi kreatív művészet sorsformáló imperatívusza. (*Kriterion.*)

GÖRÖMBEI ANDRÁS

Asztalos István: Író a Hadakútján

Meggondolkodtató tény: Asztalos István krónikája minduntalan kifejejtődik a magyarság második világháborús szerepét és szereplését az élmény frissességével tárgyoló könyvek sorából. A nemzeti lelkiismeretet ébren tartó, sorsfaggató, az egyéni és a közös felelősséget vizsgáló, önszembesítő alkotások közül mindegyre Darvas József (*Város az ingoványon*), Nagy Lajos (*Pincenapló*), Déry Tibor (*Alvilági játékok*) és Kassák Lajos (*Kis könyv haldoklásunk emlékére*) művei tűnnek föl a középpontban, s az Asztaloséhoz hasonló következetességgel